

Rozvoj socialistických výrobních vztahů, zejména v období vědeckotechnické revoluce, a nový důraz na historickomaterialistický přístup po krizi v řadě společenských věd v minulých letech vyzdvihuje do popředí problematiku dialektiky výrobního způsobu, výrobních sil a vztahů; zvláště aktuální je otázka ulohy vlastnictví (přivlastňování)¹ v tomto systému.

Jak ukazují výsledky řady rozborů, bylo zkeslení problémů socialistického vlastnictví výrobních prostředků (vedle problému zbožně peněžních vztahů za socialismu) naprosto nezbytně a přirozeně hlavní složkou, těžištěm revizionismu v oblasti ekonomiky a koneckonců i v sociologii. Šlo jednak o záměrný útok proti tomuto jádru socialistické ekonomické činnosti, jednak o nezbytné vyústění řady dílčích, víceméně hlubokých neorganických zásahů do procesu socialistické rozšířené ekonomické reprodukce, výroby. Tyto účinky v oblasti socialistického vlastnictví znovu potvrdily hluboký marxisticko-leninský poznatek, že socialistické vlastnictví vyjadřuje nejkonkrétnější ekonomický vztah, že tvoří základní obsah výrobních vztahů socialismu, že určuje charakter výroby a prostřednictvím výroby se realizuje [33 : 73], tj. že je jejím vyústěním.

V podstatě „klasickou“ buržoazní pluralistickou ideologií motivovaná „reformní“ ekonomická organizace, nerespektující dialektiku různých článků ekonomického procesu a dospívající k vyzdvížení podnikového subjektu jako suverénního elementu mechanického souhrnu ekonomických subjektů, byla přímým plodem neschopnosti aplikovat marxisticko-leninské pojetí socialistického vlastnictví na socialistickou ekonomiku.

Také naši revizionisté se propracovávali „od špatně pochopeného Marxe k správně

chápanému Marxovi“ [17a : 35], snažili se například prostřednictvím kritiky J. V. Stalina zaútočit na monistický charakter marxistického učení, vyjmout z něho některé základní články pod záminkou dalšího rozvoje tohoto učení a vyvrácení dogmatických omylů, které „originál“ marxismu poškodily. Ukázalo se, že nepřistupovali k různým obrátům buržoazní filosofické a ekonomické módy ze skutečně marxistického hlediska, ale tato móda přistupovala k nim, vnucovala jim své padělky, strížené podle subjektivně idealistického vkusu [17 : 362].

Revizionisté jako Kosik, Šik, Machonin a další věnovali vůbec málo pozornosti skutečné kritice pravicově oportunistických a buržoazních teorií, případně velice rychle od této výchozí kritiky ustoupili často k přímému nekritickému velebení řady buržoazních ideologických konceptů (od existenciálního antropologismu po industrialismus a stratifikační teorie). Současně zdůrazňovali svou snahu překonat rozpor mezi slovy a činy, mezi obnovenou teorií a deformovanou praxí „čestnou analytickou prací“, zejména přísným propracováním přesných pojmů a jasných kritérií. Také v jejich případě se však ukázalo, že jde o známé moto „smutně proslulého ‚kriticizmu‘, který tak často vyúsťuje ve slovní scholastiku“ [18 : 193]. Marxisticko-leninské vymezení socialismu, napadané jako velmi abstraktní, bylo konkretizováno nikoli hlubokou analýzou reálných společenských procesů, ale z pozice eklekticky sumované buržoazní ideologické inspirace, přičemž se současně neustále přísahalo na filosofický přístup, na věrnost dialektickomaterialistické metodě jako koneckonců hlavnímu a jedinému prostředku rehabilitace „autenticky“ marxistického přístupu. Fakticky byla metodologie díky reálné filosofické potenci

¹ V diskusích posledních let byl položen velký důraz na obnovu ekonomického pojetí vlastnictví, s nímž je spjat akcent na pojetí vlastnictví jako procesu. V této souvislosti se dospělo k pojmu při-

vlastňování (Aneignen, zawłaszczanie atd.), chápanému v duchu Marxova přístupu [12 : 376] jako zužitkování (např. pudy: Aneignung des Bodens), sociálně ekonomické opanování, ovládnutí.

těchto kritiků přizpůsobována jejich oportunistickému a současně intelektuálsko-anarchistickému, maloměšťáckému politickému přístupu. Revizionisté stavěli metodu a teorii proti sobě, aby eklekticismem, jehož pozadím byl subjektivní idealismus, dosáhli oživené inspirace neokantismu, aby dosáhli svého základního, tj. pluralistického politicko-ideologického cíle.

Ani Kosík, ani Šik, ani Machonin nešli cestou skutečné konkretizace poznatků, kterou chtěli dosáhnout „čestnou analytickou prací“. Neanalyzovali konkrétní společensko-ekonomické formace, naopak šli cestou hrubé, tj. mylné, absurdní abstrakce. Tuto cestu volil Kosík v *Dialektice konkrétního* (1965), pojednávající například o obstarávání, starosti a každodennosti mimo konkrétní sociální prostor. Tuto cestu volil Šik v programové knize *Ekonomika, zájmy, politika* (1962), v níž usiloval o postihu obecných vzájemných souvislostí, které určují evoluci „na všech stupních“ společenského rozvoje nezávisle na specifické formě ekonomických procesů [37 : 205]. Tuto cestu volil Machonin, dospívající k úvahám o „společnosti vůbec“, o moderní industriální společnosti a jejích kapitalistických a socialistických „modifikacích“. V první polovině šedesátých let dospěl Machonin na pozici starých ekonomů a sociologů, pro něž byl pojem společensko-ekonomické formace naprosto zbytečný. Jak zdůrazňuje Lenin, mluví tito ekonomové a sociologové o společnosti vůbec, jaký je cíl a podstata společnosti vůbec atd. [14 : 145].

Revizionistické „metodologické“ snahy směřují k vytvoření „obecných“ pojmů a kategorií v podstatě značně nenáročným způsobem, buď filosoficko-spekulativní, či pozitivisticko-empiristickou cestou. Je pochopitelné, že se tímto laciným trikem nedosahuje specifikace, zpřesnění charakteristik, či dokonce definic, ale pouhých tautologií jak v ekonomii, tak sociologii.²

Navíc se velice nebezpečně rozměňují skutečně vědecká zobecnění, zejména ta, která se týkají povahy společensko-ekonomické formace a vnitřní dialektiky výrobního způsobu. Místo konkrétní dialektiky rozporů výrobních sil a vztahů se objevuje pojmy jako sociokulturní sféra,

primární a sekundární kultura, moderní industriální kultura. Místo učení o základně a nadstavbě se hovoří o ideologii multidimenzionality a vzájemného prostupování společenského (ekonomického atd.) bytí a vědomí, objektu a subjektu, což narušuje závažný metodologický závěr o vedoucí stránce rozporu.

Klasikové marxismu Marx, Engels a Lenin zdůrazňovali jednak historický charakter společenské vědy (ekonomie), jednak dialektickomaterialistické pojetí „komplexnosti“ (jak se dnes často říká, dialekticko-systémový přístup). Engels poukazoval na to, že politická ekonomie „pojednává o historické, to jest o neustále se měnící látce, zkoumá nejprve zvláštní zákony každého jednotlivého výrobového stupně výroby a směny, a teprve na konci tohoto zkoumání bude moci stanovit několik málo zcela obecných zákonů, platných pro výrobu a směnu vůbec“ [5 : 155–156]. Určení, která platí pro „výrobu vůbec“, dokonce doporučovali vyloučit „právě proto, aby se pro jednotu – která vyplývá už z toho, že subjekt, lidstvo, a objekt, příroda, jsou totožné – *nezapomnělo na podstatnou rozdílnost*. V tomto zapomínání spočívá například celá moudrost moderních ekonomů, kteří dokazují věčnost a harmonii nynějších sociálních vztahů“ [4 : 661] (podtrženo MF). Je třeba dokazovat, že tento závěr platí také pro naše „moderní“ myslitele?

Současně Lenin upozorňoval, že společnost není mechanickým souhrnem společenských elementů, ale „živým organismem“, který můžeme prozkoumat jen tak, že postihneme jeho podstatu. K jeho prozkoumání je tedy nutná „objektivní analýza výrobních poměrů tvořících danou společensko-ekonomickou formaci, prozkoumání zákonů jejího fungování a vývoje“ [14 : 175] (podtrženo MF). Jde o „organismus společnosti, v němž všechny vztahy existují současně a vzájemně se o sebe opírají“ [4 : 149], ale v němž je „ekonomická situace“ základem (Engels). V této ekonomické situaci pak koneckonců platí, že „lidé se pokaždé osvobodili natolik, nakolik jim to přikazoval a dovoloval nikoli jejich ideál člověka, nýbrž existující výrobní síly“ [2 : 441].

² Kategorii „ekonomika“ pojímáme jako „ekonomiku celého víceméně uzavřeného spotřebního společenského útvaru“, říká např. Šik [37 : 33]. Ma-

chonin tautologickým způsobem „vymezuje“ sociální jev a další kategorie.

Revizionisté absolutizovali Engelsův poukaz na význam momentů nadstavby, jež „v mnoha případech převážně určují“ průběh dějinných zápasů [10 : II/500], tj. jejich formu; současně však zaútočili i z druhé strany, tj. bagatelizovali jejich význam jako „pouhých“ forem a vyložili určující vliv základny v duchu ideologie industriální společnosti, tj. technicismu a scientismu. Tím podstatně zkreslili zmíněný výrok zhodnocující roli výrobních sil. Toto vibrování mezi krajnostmi sloužilo jednotnému účelu — prosazení buržoazní pluralistické ideologie.

Velký, neuměřený důraz na technický způsob vytváření užitných hodnot jako složku výroby položil O. Šik. Přitom současně podcenil společenskou formu výroby (jak říká Mračková [34 : 53], „jinými slovy: formu vlastnictví výrobních prostředků“). Výrobu chápal jako přirozenou výměnu mezi člověkem a přírodou, probíhající v podstatě nezávisle na společenské formě výroby a bez spoluurčující role různých složek nadstavby, zejména politiky. Dynamika výrobních vztahů a výrobního způsobu závisí v takové koncepci především na vzájemném vztahu „člověka“ a „přírody“, je určována hybnými silami, jejichž sociální povaha je neurčitá či přímo znevažovaná. Do pozadí ustupuje zejména konkrétní reprodukce rozporu výrobních sil a vztahů. Práce jako výměna látky mezi „člověkem“ a „přírodou“ je pojímána abstraktně, podobně abstraktní ráz má organizace tohoto procesu, uváděná v této souvislosti.³

Je zřetelné, jak koneckonců je tu pozice Šikova a Kosíkova shodná (i když v téže knize ještě Šik Kosíka kritizuje) a jaké inspirace poskytl Šik další orientaci Machonina. Jde o společný základ v hrubé abstrakci, jež užívá obecnin typu „člověk“ a sociokulturní systém a současně znevažuje nezbytnost konkrétní reprodukce podstatných souvislostí, zákonitostí ve společensko-ekonomické formaci socialistického typu.

Výrobní síly

Předmětem politické ekonomie, jak zdůrazňovali klasikové, není „výroba mate-

riálních hodnot“, ale společenské vztahy lidí ve výrobě. Jestliže ignorujeme či nejrozumnějším způsobem zlehčujeme dosah historicky konkrétní formy *společenské* výroby, oslabujeme koneckonců nároky politicko-ekonomického zkoumání, podryváme základy vědeckého objasnění. S obdobným procesem se setkáváme v revizionistické interpretaci sociologie. Také zde dochází pod záminkou rozvoje sociologie k oslabování její vědecké povahy (mj. prostřednictvím opomíjení reálných sociálních souvislostí a procesů, dochází k tzv. dezideologizaci).

Základní nedostatky tohoto přístupu se pak promítají v charakteristice výrobních sil. Na první pohled se zdá, že bylo věnováno mnoho energie boji proti *dogmatickému* zjednodušování této problematiky, tj. proti schematické představě o tom, „jak lidé a nástroje“ měnili společenské řády“ [23 : 20]. Jak ekonomové Šikova typu, tak sociologové typu Machoninova se navzájem doplňovali důrazem na potřebu chápat jevy a procesy v jejich „plnosti“, tj. odmítali (zprvu) vulgární redukci a později redukci vůbec ve prospěch multidimenzionality. Objevil se i požadavek, chápat „daleko širěji“ i výrobní síly [23 : 19].

Podívejme se však blíže na povahu tohoto „širšího“ pojetí a zkoumejme, nakolik lze tuto deklaraci vzít vážně, nakolik se tato deklarace vyhýbá redukci. Přitom zjistíme, že také zde se setkáváme se dvěma vzájemně se podporujícími krajnostmi. Na jedné straně se znevažuje konkrétně historická určitost výrobních sil za pomoci abstraktní úvahy o výrobních silách na obecné úrovni jejich pojetí (nekonkretizovaného důsledněji na společensko-ekonomický řád); útočí se ovšem do jisté míry právem proti ahistorické absolutizaci určité hierarchicky uspořádané struktury výrobních sil v marxistické propagandě, orientované v tomto směru například některými výroky J. V. Stalina. Zdůrazňuje se počínající *tendence* přeměny vědy ve výrobní sílu a výrazněji se nezabráňuje *nevyvážené* interpretaci jejích skutečných — dosud rozhodujících — lidských a věcných složek (pracovní síly dělníka a výrobních prostředků). Tím se dospívá až k druhé krajnosti, k faktické (vulgární)

³ Abstraktně charakterizuje výrobní vztah jako „způsob spojení pracujícího člověka s jeho prací“ a „samostatnou organizací procesu výroby a směny“ do určité míry také Lipiňski [28 : 21].

redukci výrobních sil na techniku a technologii. Hrubě abstraktní koncept výrobních sil, zobecňující úvaha napadající určitý typ vulgární redukce, se mění v jiný typ (vulgární) redukce — v redukci výrobních sil na vědu, zejména technickou, a zvláště na techniku. Do popředí vystupuje intelektuálský elitismus jako instrument *politického pluralismu*.

Je zřejmé, že Šik jednostranně spojil výrobní síly s technickou stránkou výroby a podcenil jejich společenský charakter, jejich společenskou určenost.⁴ V jeho koncepci nejsou hlavní výrobní silou lidé, zcela konkrétně historicky determinovaní společensko-ekonomickou formací, ale inertní „technika“, případně věda vůbec a technologie jako taková. Pod záminkou „prohloubení“ analýzy ekonomických vztahů se hrubě mechanisticky, dogmaticky odtrhuje výrobní vztahy od výrobních sil, nechápou se jako dvě stránky jednoho odporu, ale jako samostatní činitelé. Současně s tím se nezbytně velice hrubě reprodukuje proces stimulace vývoje ekonomiky a společnosti: značně jednostranně, jako takové působení „výrobních sil“, jež se nijak neliší od buržoazního konceptu industrialismu a technicismu.

Vztahy komponent výrobních sil v konkrétně historické vývojové etapě formace, například socialistické, vztahy mezi výrobními silami konkrétně uspořádanými (včetně prosazující se tendence přeměny vědy ve výrobní sílu) nám umožňují hlouběji pochopit dialektiku subjekt-objektovou, možnosti a odpovědnost výrobce, sociálně třídní determinaci výrobních sil a konečků určující vliv výrobních sil na sociálně třídní strukturu. Také v této souvislosti je však nutno připomenout, jak interpretoval Lenin Marxovu koncepci výrobních sil. K tvrzení, že Marx výrobními silami zřejmě rozumí hmotné a osobní prvky výroby a že v *souladu* s tím není kategorie výrobních sil ekonomickou, ale technickou kategorií, Lenin poznamenal: „...soulad“ vůbec nevychází, protože „osobní“ (nepřesný termín) není „technické“ [22 : 371]. Nejdůležitější složkou výrobních sil je pracovní síla, v níž se konkrétně ob-

rážejí rozhodující procesy ve společenské formě výroby, ve výrobních vztazích, a to jak v negativním, tak v pozitivním smyslu.

Bez této úvahy nepochopíme nejen limity vědeckotechnické revoluce za kapitalismu, ale také příčiny selhání některých složek vědecké fronty v období krize. Jestliže opomineme, jaký vliv mají výrobní vztahy, jmenovitě forma vlastnictví, na výrobní síly, a omezíme „společenskou“ formu na vliv dělby práce (navíc určitým způsobem pojaté), nebudeme moci účinněji čelit dvojí revizionistické demagogii: 1. „dnes již celkem běžnému názoru“ podporujícímu intelektuálský elitismus, že řešení úkolů vědeckotechnické revoluce není v rukou dělnické třídy a její politické avantgardy, dělnické strany, ale „ve zcela rozhodující míře“ „v rukou lidí pro to připravených, tj. vědců, výzkumníků a techniků“ [23 : 18]; 2. tvrzení, že kvalita výrobních sil v kapitalismu a socialismu nejen „není rozdílná“, ale že „v kvantitě a technické úrovni“ máme dokonce „ještě mnoho co dohánět“ [23 : 33]. Nepodceňujeme v nejmenším dalekosáhlý význam přírodní a technické vědy působící v kapitalismu ani dosaženou technickou kulturu. Odmítáme však nedialektickou intepretaci výrobních sil, nahrazující hlavní výrobní sílu — konkrétního pracujícího člověka — technikou jako takovou a znevažující konečků dialektické spojení výrobní síly a společenské formy (i zdroje) jejího vzniku a uplatnění.

Nedialektické, nemarxistické pojetí výrobních sil má jednoznačný ideologický smysl a dosah: vede k tvrzením o nadřazenosti současného kapitalismu, k obdivu k jeho perspektivám, vede k degradaci a paralyzování skutečných možností socialismu, nových možností techniky a technologie v této společnosti. Problémy, s nimiž se tu stále setkáváme (problém intenzivního rozvoje), jsou pak řešeny nevhodnými, situaci dále komplikujícími nástroji. Podceňuje se možnost a odpovědnost nadstavby a politicko-organizační práce, politiky, morálně politického uvědomění; podléhá se technicistickému fatalismu.

⁴ „Abstrahujeme-li od těchto ekonomických vztahů, za nichž se rozvíjí výroba, pak nám zůstane jen její technická stránka, při níž lidé s určitými výrobními návyky, zkušenostmi, pomocí určitých

pracovních prostředků působí na pracovní předmět a vytvářejí užité hodnoty“ [37 : 46]. „Podstatou tohoto procesu je technický vztah mezi bezprostředními výrobci a výrobními prostředky“ [37 : 55].

Výrobní vztahy

Výrobními vztahy⁵ se v marxismu rozumějí v širokém slova smyslu všechny formy vztahů mezi lidmi, jejich spojení v procesu výroby materiálních statků pro společnost nezbytných. Každý z jednotlivých aspektů, složek těchto vztahů se sám skládá z množství jednotlivých, dílčích prvků. Současně však tvoří systém podstatných souvislostí s dominující rolí výroby v procesu výroby, rozdělování, směny a spotřeby. Tyto vztahy se rozvíjejí podstatně odlišně v kapitalistické a socialistické společnosti. Liší se úlohou živelného prvku ve svém rozvoji, povahou vědomé a cílově orientované činnosti, kterou je lidé vytvářejí. Hlavní odlišnost je pak dána povahou jejich základní složky — vztahy utvářeny výrobu, tj. povahou přivlastňování základních podmínek výroby pracujícím subjektem.

Hluběji pochopit výrobní vztahy lze jen tehdy, jestliže vulgárně neredukujeme jejich skutečnou strukturu, tj. podstatné, nutné, obecné, opakující se vazby prvků, jestliže prvky samé nechápeme jako „činitele“, jež lze *mechanicky* nejrůznějšíм způsobem přeskupovat. Nejrůznější stránky výrobních vztahů jsou momenty vznikající v procesu společenské výroby a hranice mezi nimi je velmi relativní a pohyblivá [33 : 74]. Současně však představují jednoznačně určené kvality vztahů, v nichž dominuje výroba. „Výroba přesahuje jak sebe samu v protikladném určení výroby, tak i jiné momenty,“ jak konstatuje Marx [4 : 674].

Momentem výroby je například rozdělování; výroba je rozdělována, nelze ji však na rozdělování redukovat. Přitom rozdělování není na výrobě nezávislou kategorií. Momentem výroby je také směna činností, spotřeba; výroba je směnou a spotřebou, není však na směnu a spotřebu beze zbytku redukovatelná. Přitom ani směna, ani spotřeba nejsou na výrobě nezávislými kategoriemi.⁶

Vztahy vznikající ve výrobě jsou tedy spoluurčovány a rozvíjeny ve vztazích rozdělování, směny a spotřeby. Vztahy vznikající ve výrobě jsou však výsledným efektem a především *východiskem* utváření dalších stránek vztahů, určujícím jejich podstatu. Ve výrobě dochází k trvalému procesu přisvojování základních podmínek výroby pracujícím subjektem, tj. k přisvojování lidských a věcných činitelů výroby, přičemž vztah výrobce k věcem je výsledkem i koneckonců zprostředkováním vztahu výrobců navzájem.

Tyto procesy jsou stručně vyjadřovány tezí, že vzájemné vztahy lidí ve výrobě a ve vztahu k výrobním prostředkům, *tedy vztahy vlastnictví*, jsou *základem* všech dalších stránek výrobních vztahů.

Sik poskytl Machoninovi a dalším sociologům významný podnět k revizi marxisticko-leninského konceptu výrobního způsobu a jeho společenského dosahu tím, že vytvořil objektivistické — jak konstatuje Mračkovská — „amorfní“ vysvětlení systému ekonomických vztahů [34 : 88].

Při různých příležitostech sice hovořil o výrobních vztazích jako uskutečňovaných cestou „všech druhů ekonomické činnosti lidí“, přičemž uváděl i výrobu, avšak fakticky zúžil výrobní vztahy na rozdělování, směnu a spotřebu a ještě spíše na kooperaci a dělbu práce jako dvě stránky procesu, jenž si podřizuje rozdělování výrobních prostředků a práce.⁷ Vzájemný vztah i takto vulgárně redukovanych složek výrobních vztahů posuzoval mechanisticky a dospěl až k pseudosporům typu: který „činitel“ předcházet ostatní. Odmítal tedy výslovně kategorii vlastnictví (přivlastňování) jako „základní prvek“, element i podstatu výrobních vztahů, současně však označil libovolně zvolený a preferovaný prvek (rozdělování) jako zdroj podstaty konkrétní výroby, tj. *kapitalistické* výroby.

„Určitá výroba,“ jak konstatuje Marx, „určuje tedy určitou spotřebu, rozdělování, směnu, určité vzájemné vztahy těchto různých momentů“ [4 : 675]. Výrobní způsob

⁵ Někteří autoři, např. Mračkovská, poukazují na to, že „v *Německé ideologii* je kategorie výrobních vztahů ještě formulována způsobem („formy styku“ nebo „občanská společnost“), kterého se později už neužívalo“, zatímco konečnou formulaci pojmu společensko-ekonomické formace tu ještě nenacházíme. Současně dokládají, jak se např. Sik snažil těchto okolností zneužít [34 : 91, 92].

⁶ „Kdyby se řeklo, že alespoň v tom případě, kdy výroba musí vycházet z určitého rozdělování výrobních nástrojů, rozdělování v tom významu před-

chází výrobu a tvoří její předpoklad, je třeba na to odpovědět, že výroba má skutečně své podmínky a předpoklady, které tvoří její momenty“ [10 : 167] (podtrženo MF).

⁷ „Kooperace,“ říká např. Bálek, „je určitý způsob vzájemné spolupráce lidí, který vychází z dané techniky výroby. Technický charakter výroby se projevuje v odpovídajícím rozdělení výrobních prostředků a práce, tedy v dělbě práce, jejíž druhou stránkou je opět určitá forma spolupráce lidí, tj. kooperace“ [23 : 30].

se mění na základě řešení rozporu výrobních sil a vztahů, v němž určující stránkou jsou výrobní síly. Změny vyplývající z odlišného vztahu výrobce (nievolníka, poddaného, dělníka) k objektivním podmínkám výroby však hrají v tomto procesu významnou aktivní brzdící či naopak stimulující roli.

Určitá forma vlastnictví výrobních prostředků, v níž se výrobní proces uskutečňuje, je momentem procesu výroby a současně podstatnějším, nutnějším, obecnějším, celkově „závažnějším“ procesem než momenty další (směna, rozdělování, spotřeba). Výroba je neustálou reprodukcí vztahů výrobců k hlavním předpokladům výroby, zejména k výrobním prostředkům; vlastnictví je určitým způsobem, formou spojení pracovní síly s výrobními prostředky.

Lze je určit jen úplnou a všestrannou (tj. podstatu odhalující) charakteristikou výrobních vztahů daného způsobu výroby. Nelze se však spokojit s tvrzením, že vlastnictví je „rubem“ výrobních vztahů či že je s nimi totožné, přičemž se velmi často spojuje s aspektem výrobních vztahů — s rozdělováním.

Marxovo pojetí vlastnictví je dialekticko-materialistické. Marx zdůrazňuje jednotu výroby a vlastnictví a v procesu konkretizace současně jejich specifikum. „Všechna výroba,“ zdůrazňuje Marx, „je osvojování předmětu přírody individuem uvnitř určité společenské formy a jejím prostřednictvím. V tomto smyslu je tautologie, řekne-li se, že podmínkou výroby je vlastnictví (privlastňování) ... nemůže být řeči o výrobě, tedy ani o společnosti tam, kde neexistuje žádná forma vlastnictví ... Privlastňování, které si nic nepřivlastňuje, je *contradictio in subjecto*“ [12 : 41]. Na jiném místě uvádí Marx, že vlastnictví „zna-

mená tedy původně ... chování pracujících (produkcijících nebo reprodukcijících se) subjektu k podmínkám jeho výroby nebo reprodukce jako k jemu vlastním. Bude mít proto také různé formy podle podmínek této výroby“. (Grundrisse, něm. vyd. s. 395). Část pracujících subjektů, jmenovitě proletariát, nemůže ovlivnit podmínky výroby (věcné i lidské prvky), zejména výrobní prostředky, v jejich podstatě sociálně ekonomické kvalitě. Nemůže překonat fakt vykořisťování proletariátu buržoazií jinak než úplnou likvidací buržoazie. Za socialismu vztahy spolupráce a pomoci a socialistické vlastnictví likvidují vykořisťování.⁸

Marx tedy konstatuje, že vlastnictví je chování pracujících subjektu vzhledem k podmínkám jeho vlastní reprodukce a reprodukce ostatních individuí, určené povahou vztahů, jež navazují individua navzájem, a vztahem k anorganické přírodě. Odmítá takové pojetí „vlastnictví“, jež je nechápe jako sociálně ekonomický proces, jež vychází z „faktu“, aniž jej činí předmětem rozboru. Odmítá chápat podstatu vlastnictví jinak než v úzké dialektické souvislosti se vztahy vznikajícími mezi lidmi v procesu výroby. Odmítá „povšechné abstraktní vzorce“ vydávané za „zákony“ a zdůrazňuje nutnost poznání skutečné zákonitosti, tj. „materiálního procesu soukromého vlastnictví“, tj. odvozování zákonů „z podstaty soukromého vlastnictví“.⁹

K. Marx odmítá určité pojetí vlastnictví, které „předjímá“ rozbor ekonomických vztahů a které je *proto* považováno za nezávislou, zvláštní, abstraktní, zkrátka *ahistorickou*, věcnou kategorii. Klade při každé příležitosti důraz na to, že vlastnictví není „souhrnem“ (dokonce snad mechanickým!) výrobních vztahů, ale na to, že je souhrnem *buržoazních* vztahů.¹⁰

⁸ „Původní jednotu zvláštní formy pospolitosti (rodové) a s ní spojeného vlastnictví přírody nebo chování k objektivním podmínkám výroby jako k přírodnímu bytí, jako k objektivnímu bytí jednotlivce zprostředkovanému občinou, — jednotu, která se na jedné straně *jeví jako zvláštní forma vlastnictví* — má svou živou skutečnost v určitém způsobu výroby, v způsobu, který je jak vztahem individuí navzájem, tak určitým činným vztahem k anorganické přírodě, určitým způsobem práce [12 : 394] (podtrženo MF).

⁹ Pro závažnost citujeme tuto pasáž vcelku: „Politická ekonomie vychází z faktu soukromého vlastnictví. Nevysvětluje nám je. Materiální proces soukromého vlastnictví, jakým toto vlastnictví ve skutečnosti prochází, shrnuje ekonomie v povšechné abstraktní vzorce, které pak pro ni mají platnost zákonů. Nechápe tyto zákony, tj. nedovozuje, jak pramení z podstaty soukromého vlastnictví“ [11 : 61].

¹⁰ „V každé historické epoše se vlastnictví vyví-

jelo jinak a za zcela různých společenských vztahů. Definovat buržoazní vlastnictví tedy znamená jen popsat všechny společenské vztahy buržoazní výroby.

Chci definovat vlastnictví jako nezávislý vztah, jako zvláštní kategorii, jako abstraktní a věcnou ideu, je metafyzická nebo právnícká iluze“ [3 : 180]. Na jiném místě Marx znovu zdůrazňuje, že „vytrženo“ ze společensko-ekonomických vztahů „není buržoazní vlastnictví nic jiného než metafyzická nebo právnícká iluze. Vlastnictví jiné epochy, feudální vlastnictví, se vyvíjí v řadě zcela jiných společenských vztahů.“ Zdůrazňuje buržoazní, konkrétně historický charakter vlastnictví, daný povahou výrobních vztahů, poukazuje na jednotu „totožnosti a rozdílnosti“ a hlavní metodologickou chybu Proudhona vidí v tom, že „nechápe, že je poukem spojícím všechny formy buržoazní výroby, že nepochopil historický a přechodný charakter výrobních forem určitého období“ [13 : 23].

Marx tedy nejen výslovně neodmítá vlastnictví jako základ výrobních vztahů, naopak kritizuje závěry toho typu, jež učinil Šik.¹¹ Výslovně zdůrazňuje, že nejpodstatnější procesy ve výrobních vztazích jsou procesy přivlastňování rozhodujících podmínek výroby (lidských i věcných) subjekty výrobního procesu. „Oddělení výrobku práce od práce samé,“ zdůrazňuje, „oddělení objektivních pracovních podmínek od subjektivního činitele — pracovní síly — bylo tedy fakticky daným základem, východiskem kapitalistického výrobního procesu. Ale to, co bylo zpočátku jen východiskem, se vlivem pouhé nepřetržitosti procesu, prostě reprodukce, stále znovu vytváří a zvětšuje jako vlastní výsledek kapitalistické výroby“ [6 : 601] (podtrženo MF).¹²

Kapitalistické vlastnictví znamená možnost, schopnost a skutečnost ovlivňování podmínek výroby ve smyslu reprodukce vztahu kapitalistů a proletářů, možnost reprodukce vykořisťování. Tento postup je spjat s vlastnictvím „věcí“, tj. výrobních prostředků, vytčeným a zajišťovaným právním řádem (ten opět sám je vázán především na ekonomické vztahy, ale také na specifickou úlohu politického systému, zvláště buržoazního státu). Jak uvádí Engels, je „bohatství — pokud v sobě zahrnuje panství nad lidmi — převážně a výhradně panstvím nad lidmi pomocí a prostřednictvím panství nad věcmi“ [9 : 220].¹³ Soukromé vlastnictví vzniká tedy tam, kde o užitných hodnotách (a jejich prostřednictvím o vztazích mezi lidmi v procesu výroby) rozhodují jen jednotlivci, případně skupiny jednotlivců [35].¹⁴

„Snadno pochopíme,“ říká se v *Ekonomicko-filosofických rukopisech* z r. 1844, „že v pohybu soukromého vlastnictví, právě v pohybu ekonomiky, nachází celé revoluční hnutí *nutně* svou empirickou i teoretickou základnu“ [11 : 93]. „Chudá třída“

sice dovede „s bezpečným instinktem postihnout vlastnictví z jeho neujasněné stránky“ [1 : 143], avšak je třeba, aby prošla poměrně dlouhým a obtížným údobím, než pochopí indiferentní protiklad nevlastnění a vlastnictví jako protiklad práce a kapitálu, než je tento fenomén poštěn, jak konstatuje Marx, „ve svém činném vztahu ke svému vnitřnímu vztahu“, tj. jako rozpor [11 : 89]. Koneckonců tedy právě v bezprostředním vztahu vlastníků výrobních podmínek k bezprostředním výrobcům, jak říká Marx, „jehož každá forma přirozeně odpovídá určitému stupni způsobu práce, a tudíž její společenské produktivní síle — v tom nacházíme nejhlubší tajemství, skrytý základ celé společenské konstrukce“ [8 : 339].

Soukromé vlastnictví výrobních prostředků udržuje ekonomickou základnu kapitalismu, vytváří rozpor mezi společenským charakterem výroby a soukromým přivlastňováním. Vede k úžasnému mrhání individuálním vývojem [7 : 101], mění výrobní prostředky za prostředků osvobození v prostředky porobení dělnické třídy. Má ovšem i historicky pokrokovou úlohu, tj. vytváří síly schopné daný výrobní způsob a společnost revolučně přeměnit. Umožňuje vytvořit socialistickou výrobu, řízenou bezprostředními výrobci, dělníky samotnými.

Nejde přirozeně o odstranění vlastnictví „vůbec“, ale o odstranění buržoazního vlastnictví, tj. o vytvoření stavu, za něhož si podmínky výroby přivlastňují nikoli jedinci či skupiny, ale sdružení socialističtí výrobci. „Tím, že si veškeré výrobní síly jako celek přivlastní sjednocená individua, nastane konec soukromého vlastnictví“ [1 : 81, 82]. Lidé „poprvé se stávají vědomými, opravdovými pány přírody, protože a tím, že se stávají pány vlastního zespoledenštění. Zákony jejich vlastního společenského konání, jež dosud stály proti nim

¹¹ „Což zde Marx nefiká zcela jasně, že souhrn (!?) společenských (?), ekonomických vztahů tvoří obsah vlastnictví na tom kterém stupni vývoje...“ [37 : 250]? Marx nehovoří všeobecně o „společenských“ ekonomických vztazích jako takových, ale „apriorně“ o buržoazních vztazích.

¹² „Proces, který vytváří kapitalistický vztah,“ říká na jiném místě, „nemůže tedy být nic jiného než proces odlučování dělníka od vlastnictví jeho pracovních podmínek, proces, který přeměňuje jednak společenské výrobní a životní prostředky v kapitál, jednak bezprostřední výrobce v námezdní dělníky“ [6 : 754].

¹³ „Aby nějaké věci mohly mít k sobě navzájem vztah jako zboží, musí se majitelé zboží chovat k sobě navzájem jako osoby, jejichž vůle volně nakládá s těmito věcmi, takže jeden majitel zboží

jen z vůle druhého, tedy každý jen jedním volným aktem, jím oběma společným, si může přivlastnit cizí zboží tím, že zcizuje vlastní zboží. Musí se tedy navzájem uznávat za soukromé vlastníky“ [6 : 102]. Toto uznání nabývá nakonec právní povahy. „Věc se stává soukromým vlastnictvím potud, pokud umožňuje nějak rozhodovat o určité části cizí práce“ [2 : 230].

¹⁴ F. Oliva zdůrazňuje, že v ekonomickém slova smyslu je vlastnictví „vztah mezi členem společnosti, popřípadě kolektivem několika, případně všemi členy společnosti, kteří o určité věci rozhodují, a těmi, kdo o ní nerozhodují“ [35 : 466], tj. část určuje, „co se má stát“. D. Fišer proti tomuto výměru namítá správně, že způsob rozhodování je sám projevem existující formy vlastnictví, neznamená to, že ji sám definuje [24 : 1140].

jako cizí, je ovládaající přírodní zákon, jsou potom lidmi s plnou znalostí věci aplikovány, a tím ovládaný“ [9 : 244].

Zespolečenštění výrobních prostředků je stěžejním úkolem dělnické třídy, její dik-tatury, tvoří její ekonomickou základnu. Současně však, jak zdůrazňuje Lenin, „je-dině panství třídy určuje vlastnické vzta-hy“ [20 : 463]. Je tedy třeba vytvořit děl-nickou politickou moc, vytvořit socialistic-ký stát a předat rozhodující prostředky do jeho rukou.¹⁵

Socialistické vlastnictví je sociálně eko-nomickým vztahem, který vzniká uvědo-mělým ovládním pohybu zpředmětnělé i živé práce jako složek výroby i jako vý-robků sloužících k uspokojení hmotných i kulturních potřeb člověka. Jeho jádrem je v podstatě rovný vztah individuí jako členů společnosti k výrobním prostřed-kům.

O. Šik vykládal tyto názory klasiků znač-ně utilitárně, v souladu se svou hrubě ab-straktní, aprioristickou konstrukcí. Tvrdil, že u klasiků „nenajdeme ani jednu formu-laci, podle které vlastnictví je základem ekonomických vztahů“ [37 : 243], že je třeba obrátit se k pojmu přivlastňování materiálních statků lidmi „*prostřednictvím* výrobních vztahů“, že vlastnictví není věc, ale vztah, atd. [37 : 244, 245]. Je jistě ne-sporné, že klasikové pojímali rozbor eko-nomických vztahů „jako podstatu vlastnic-tví“, že odmítali spekulativní odvozování výrobních vztahů z abstraktně koncipo-vané kategorie vlastnictví. Ve svém boji proti „aprioristickému“ chápání vlastnic-tví však dospěl Šik k tvrzení, že Marx nechápal vlastnictví výrobních prostředků či spotřebních předmětů „jako nějaký sa-mostatný vztah mimo vztahy rozdělování, směny apod.“ [37 : 250], že bylo pro něho

„až výslednou kategorií“ [37 : 283], „vý-sledkem“ [37 : 254]. Tím nedocenil jeho nezbytně inspirační roli.¹⁶ „Na začátku“ nestojí „a priori“ kapitalistické vlastnictví, ale „jen“ ekonomické procesy výroby, rozdělování, směny a spotřeby“ jako ta-kové, i když, jak Šik uznával, představují „neustálý vývoj přivlastňování“ a jeho „kvalitativní změny“ [37 : 257].

Podle názoru Šika tento proces přivlast-ňování vzniká především procesy rozdělo-vání a směny, či dokonce (konečně) jedině těmito procesy. I když nalezneme formulace, podle nichž jsou podstatou při-vlastňování „všechny“ ekonomické pro-cesy [37 : 269], i místa, kde jsou vztahy výroby výslovně uváděny [37 : 251, 266], fakticky tvoří „substanci“ vlastnictví roz-dělování, případně směna [37 : 283].¹⁷ Po-litická ekonomie má vysvětlovat, „jak ten-to první rozdělovací a směnný proces vznikl, čím byl vyvolán a jak se vyvíjí“ [37 : 254]. Uznáme-li, že soukromé vlast-nictví vzniklo z prvního rozdělovacího a směnného procesu a je především s ním spjato, dochází podle Šika k trvalému opakování tohoto vlastnicko-rozdělovacího vztahu, tj. kapitalisté si stále znovu při-vlastňují výrobní prostředky, přičemž ovšem „i vlastnictví před směnou je vždy jen momentem“.

Šik konstatoval, že „vlastnické vztahy jsou vztahy přivlastňování přírody indi-viduem uvnitř určité společenské formy a jejím prostřednictvím; to znamená, že je to společenský způsob výroby projevu-jící se vždy prostřednictvím reálných vzta-hů lidí k věcem a vzájemných volních vztahů mezi lidmi, které opět na určitých stupních vývoje se projevují jako právní vztahy“ [37 : 282]. Aby však učinil zadost svému důrazu na procesní charakter při-

¹⁵ Podmínkou i produktem, tj. i podmínkou vý-voje komunisticky sdružené práce, je celospolečens-ké získávání, využívání nadproduktu a nutného produktu, zprostředkovávané politickými instituce-mi, zejména státem diktatury proletariátu, v němž je vedoucí silou dělnická třída. Stát v tomto vzta-hu nevystupuje jako autonomní orgán, založený na oddělení veřejné moci od veřejnosti jako takové, ale jako nástroj vůle bezprostředních výrobců. Jako nástroj dělníků určuje formy realizace ekonomických činností (tržní podmínky apod.), významně působí na výrobní vztahy a rozvoj výrobních sil, na celý výrobní způsob. Lenin zdůrazňoval, že pokud jde o družstva, „nelší se od podniků socialistických, patří-li půda, na které stojí, a výrobní prostředky státu, tj. *dělnické třídě*“ [21 : 471]. (podtrženo MF).

¹⁶ Medvědí službu prokazuje Šikoví jeden z jeho přívrženců, Bálek. Podle jeho názoru je velkou chy-bou, jestliže se vlastnictví „nejprve klasifikuje jako kapitalistické a jako takové se činí základem vý-robních vztahů... Nelze se ubránit dojmu,“ píše Bálek, „že tedy podstata věcí je v tom, že kapita-

listé mají výrobní prostředky, zatímco proletariát je nemá.“ Bálek s takovýmto podstatným určením nesouhlasí, neboť to přece „je vyjádření vztahů k věcem, čili projev určité skutečnosti — její pod-stata se tím nevylučuje“. Co se však týká za těmito procesy, nám Bálek nezjevuje [23 : 54].

¹⁷ „Říkáme-li tedy, že existuje určitá soukromá vý-roba, znamená to, že této výrobě musel předcházet určitý rozdělovací proces, který výrobní prostřed-ky rozdělil tak (byť byly samy vyrobeny ještě za starých ekonomických vztahů), že vznikli na jedné straně určití soukromí vlastníci a na straně druhé určití lidé nevlastníci výrobní prostředky, proces, který se od této chvíle neustále začal opakovat a prohlubovat“ [37 : 253]. Ve známém pseudosporu o to, co bylo dříve, zda vejce či slepice, dává Šik hlubokomyslně přednost slepic, tedy rozdělování. Výrobní vztahy jsou pak nutně redukovány na své „pravé“ východisko, tj. rozdělování, jež je v jejich „nové“ podobě základem, je jejich skutečnou podsta-tou. Okolnost, že je rozdělování samo „momentem výroby“ tu hraje pro Šika zanedbatelnou roli.

vlastnosti (svému amorfnímu pojetí přivlastňování), tvrdil, že výrobou, rozdělováním a směnou „lidé mění přírodu především na výrobní prostředky, které si pak (??) přisvojují“ [37 : 249]. Zapomněl tedy, že vzájemný vztah lidí nelze odtrhovat od vztahu lidí k věcem, nemáme-li dojít k nemateriálnímu, metafyzickému přístupu.

Takový přístup má závažné důsledky v konkrétním politickém a ideologickém zápase. Nelze bojovat za zničení kapitalistických výrobních vztahů „jako takových“. Tento boj se projevuje ve snaze o ovládnutí reálného a materiálního buržoazního vlastnictví, jako boj o průmyslové závody, doly, banky, dopravní investice (infrastrukturu).

O. Šik ve snaze o překonání dogmatického pojetí vlastnictví jako netečné, apriorní, výchozí substance, zavedl pojetí přivlastňování, které ztotožňuje s úhrnem výrobních vztahů, především však s procesy rozdělování, jež koneckonců výrobní vztahy předcházejí i zastupují. Vztahy mezi lidmi v procesu rozdělování a směny (vztahy přivlastňování) jsou odtrhávány od vztahu lidí k výrobním prostředkům (k věcem) i ke konkrétním lidským činitelům ve výrobě. Šik nevytvořil syntézu, která by obrazilla objektivní dialektiku procesů ve výrobním způsobu. Vycházel z apriorní reprodukce dogmatického zjednodušení, jemuž pak v „kontrastní reakci“ sám podlehl. Vulgárně totiž redukoval skutečné vztahy v procesu výroby a jejich společenskou formu na mechanický souhrn činitelů, v němž se objektivně i záměrně dostává do popředí proces rozdělování a směny. Přivlastňování je formálně označeno za rub výrobních vztahů, fakticky je však spojeno s „prvým“ rozdělovacím procesem. Jeho nutný, podstatný, obecný (zákonitý) charakter je tlumen ve prospěch víceméně nahodilého, prvního rozdělovacího a směnného procesu. Vlastnictví je tedy víceméně mechanickým produk-

tem, výsledkem rozdělování a směny. Je vypuzeno z role základu, souhrnného, podstatného vyjádření vznikajících nových výrobních vztahů, z role (v určitém slova smyslu) jejich východiska ve jménu boje proti aprioristické metafyzické konstrukci. Fakticky se však ve své spekulativní podobě jako produkt „prvé“ víceméně nahodilého směny a rozdělování do role „východiska“ vrací. Je však v tomto případě paradoxně zbaveno své vazby na celkovou povahu výroby, na vztahy vznikající mezi lidmi v procesu výroby.¹⁸

Dělba práce

Dělba práce jako úhrn různých druhů práce a jejich vzájemného působení ve výrobním procesu (v cílevědomé činnosti lidí) je spojena jak s výrobními silami, tak s výrobními vztahy, je „složitou sociálně ekonomickou kategorií“, jak říká Maškov [74].

Problém dělby práce je řešen velmi nedjednotně. Část autorů spojuje dělbu práce buď výlučně, nebo rozhodujícím způsobem s výrobními silami, jiní naopak zdůrazňují „nemenší“ vliv vztahů výrobních, tj. vztahů v oblasti vlastnictví. Maškov oprávněně zdůrazňuje, že k výrobně ekonomickým vztahům patří společenská forma dělby práce, ne „sama“ specializace a kooperace, směna činností v přírodně látkové podobě, ale ekonomické vztahy, které vznikají na tomto základě (a prostřednictvím tohoto základu). Formou vlastnictví výrobních prostředků jsou tedy určovány dělba společnosti na třídy, rozdělení funkcí mezi lidmi ve společenské dělbě práce, její charakter a ekonomické formy směny činností [33 : 77].

K. Marx kritizoval Proudhona za to, že považoval dělbu práce za věčný zákon, za jednoduchou a abstraktní kategorii, vyskytující se v různých historických obdobích, že nestudoval „četné vlivy, které dávají dělbě práce v každém období určitý

¹⁸ Spor o vlastnictví probíhá také v Polské lidové republice, jmenovitě např. mezi Lipiňským a Lange. Lange tvrdí, že „vlastnictví výrobních prostředků ... rozhoduje o celku výrobních vztahů ... vztahy výrobní je třeba klasifikovat podle druhu vlastnictví výrobních prostředků“ [28 : 37]. Lipiňski vyslovuje pochybnost, zda taková vymezení se shodují s Marxovou teorií vlastnictví, a uvádí vymezení vlastní: „Vlastnictví“ říká Marx, „vyjadřuje vztah lidí práce k výrobním podmínkám, k půdě, dílnám, výrobním nástrojům. Je to vztah lidí vládnoucích přírodě k uspokojení svých potřeb, čili k vlastní reprodukci i k reprodukci podmínek výroby celé společnosti, uvnitř které se koná proces

práce a která reguluje právní, zákonné i obyčejové formy vlastnictví“ [29 : 30]. O vlastnictví, jak zdůrazňuje Lipiňski, „nelze uvažovat mimo výrobní vztahy“. Vlastnictví je „efektem ekonomického základu“ [29 : 30]. „Vyrobní vztahy jsou současně vztahy vlastnictví, ačkoli vztahy vlastnictví jsou jediné právním výrazem existujících vztahů výroby“ [29 : 20] (podtrženo MF). Toto stanovisko opakuje Lipiňski i na jiném místě („výrobní vztahy spolu s jejich právním výrazem, vlastnictvím ...“ [29 : 25]). Bylo by třeba, aby Lipiňski rozvinul svou argumentaci, aby nevznikal dojem amorfního interpretace ekonomického procesu přivlastňování a jeho konkretizace pouze díky oblastí právní nadstavby.

ráz“ [3 : 161, 162]. Proudhonovské chyby se dopustil také Šik, který označoval dělbu práce za „jeden ze základních procesů“, „základ všech společensko-ekonomických spojení“ [37 : 83], neboť „vytváří rozdílné struktury společnosti, potřeby a zájmy lidí, rozvoj jejich ekonomické činnosti“ [37 : 96]. Neodlišoval přitom obecnou, dílčí a jedinečnou dělbu práce (ve společnosti a v dílně). Marx zařazoval společenskou dělbu práce do rozdělování: v oblasti výrobních vztahů jde o dělbu práce a pracovní síly mezi odvětvími; naproti tomu dělba práce v dílně, která nemění vztah výrobců ke společnosti, charakterizuje zejména konkrétní úroveň rozvoje výrobních sil. „Oba tyto typy,“ jak ukázal Marx, „se od sebe liší nejen stupněm, ale podstatou“ [6 : 381]. Současné klasikové zdůrazňovali základní společenskou podmiňovanost práce v dílně, tj. koneckonců ekonomické vztahy v dílně jako projev celkových společenských výrobních vztahů, a tím současně i společenský charakter výrobních sil.

Šik obvinil z formálně logického omylu všechny, kdož staví dělbu práce „vedle formy vlastnictví. místo aby přistupovali k určitému způsobu dělby práce jako k jádru, které je nerozlučně spjata s jinými ekonomickými procesy a vytváří základ existence jednotlivých forem vlastnictví“ [37 : 81] (podtrženo MF).

K. Marx velmi těsně spojil proces vývoje dělby práce s vývojem forem vlastnictví. Můžeme u něho nalézt výroky, že „dělba práce a soukromé vlastnictví jsou totožné výrazy“, neboť se tím vyjadřuje „totož... jednou pokud jde o činnost, podruhé pokud jde o produkt činnosti“ [2 : 46, 76]. Neznamená to však, že při studiu dělby práce abstrahoval od konkrétních forem vlastnictví (privatizování základních výrobních podmínek). Vztahy vznikající z nesterodných činností a jejich výměny jsou historicky „výchozími“, vztahy privatizování jsou „druhotné“, tj. ve svém užším, třídním smyslu. Dělbba práce vzniká z prisvojování, které v třídních společnostech nabývá povahy soukromého vlastnictví, a její produkty působí

zpětně jako závažný limitující rámec „privatizování“. Rozhodující je přitom povaha konkretizovaného vztahu obou momentů, tj. soukromé vlastnictví. „Současný třídní rozdíl,“ jak konstatoval Marx, „není v žádném případě založen na řemesle“, naopak, dělba práce vytváří různé druhy práce uvnitř jedné a téže třídy“ [3 : 310, podtrženo MF].

V. I. Lenin hájil proti Michajlovskému totéž konkrétní pojetí vztahu vlastnictví a dělby práce. Jak zdůrazňoval, neprobíhá změna naturálního hospodářství ve zbožní jako důsledek společenské dělby práce „jako takové“, ale v podmínkách soukromého vlastnictví [15 : 220].

O. I. Škaratan poukázal právem na to, že od okamžiku objevení tříd neurčuje třídní příslušnost (a tím vlastnické vztahy) profese (druh činnosti), ale naopak, příslušnost ke třídě (vlastnické vztahy) předurčuje okruh možných profesionálních činností [38 : 69, 74, 75]. Prvotním a současně nejobecnějším faktorem je podle jeho mínění sociálně ekonomická dělba práce, tj. diferenciace sociálně nesterodných druhů práce, avšak dominujícím faktorem je mira využití vlastnictví (povaha vkladu), faktická nerovnost v tomto využívání. Rozdíl ve složitosti práce je „projevem její sociálně ekonomické nesterodnosti“ [38 : 154, 155]. V této nesterodnosti se pak projevuje konkrétní forma vlastnictví. Zdravomyslov formuloval tento problém tak, že v podmínkách socialistického vlastnictví „charakter pracovní činnosti vykonává nejhlubší vliv na všechny stránky existence, obraz myšlení lidí“ [41 : 30].

Bez vztahu k povaze vlastnictví v ekonomickém slova smyslu, bez skutečného docenění společensko-ekonomického určení, tj. třídního určení práce, uvažoval o charakteru práce P. Machonin.¹⁹

Charakter práce chápal zprvu jako jednotu konkrétně historického, fyziologicko-technického a společenského (říká: i společenského) určení [31 : 134, 135]. Později přidal rozměr psychologický [32 : 13]. Pod vlivem industrialismu eliminoval postupně stránku sociálně ekonomickou a na-

¹⁹ Dopouští se mj. krajního zjednodušení časové dimenze problému postupné aktualizace kritéria charakteru práce. Hovoří o hypotéze spojované se „zralou socialistickou společností“ [30 : 3], o tom, že „nabývá stále většího významu také“ charakter práce [31 : 12], avšak v téže knize tvrdí i kategoricky, že „vliv charakteru práce... je přitom prvofadý“,

zatímco další ekonomické vztahy (z nichž uvádí rozdělování) „samozřejmě spolupůsobí“. O vlastnictví a třídním členění tu není ani řeč [31 : 137]. Na jiném místě konstatuje obdobně, že charakter práce „je základním strukturotvorným činitelem socialismu“ [31 : 134, 135], je „základem rozdílu“ [31 : 134].

opak absolutizoval stránku technickou, profesionální, kvalifikaci, vzdělání.

Ve skutečnosti je však charakter práce spjat se společenskou dělbou práce formovanou sociálně ekonomickým systémem. Vyjadřuje vztah mezi prací jednotlivou a zvláštní a prací celé společnosti, tj. stupeň rozvoje společenské podstaty práce. Na tuto podstatu má rozhodující vliv povaha přivlastňování podmínek pracovního procesu, významně zprostředkovaná povahou (úrovň rozvoje) výrobních sil. Na tomto místě vstupuje do procesu vybavení práce pracovními prostředky, odbornost, kvalifikace (mistrovství), vzdělání (znalosti) atd. V charakteru práce se projevuje dialektika objektu a subjektu, cíle a prostředku, stupeň identity individua a společnosti. Za kapitalismu podstatně utváří její sociální povahu námezdní, vykořisťovatelský a potlačovatelský vztah. Za socialismu je sledována postupná realizace cíle, aby každá práce umožňovala pokud možno plný rozvoj „bytovných sil člověka“. Pracující, formovaný celým společenským systémem, má možnost v jisté míře eliminovat negativní důsledky nedostatečně rychlého rozvoje technické, technologické a profesionální stránky práce. To ovšem neznamená, že se tvrdá logika významu materiálně technického vybavení práce neprosazuje a nevyžaduje zásadních řešení.

Růst složitosti práce nesporně působí jako významný faktor v překonávání a sbližování duševní a fyzické práce. Rozsah a tempo tohoto růstu však nelze přeceňovat. V žádném případě není možné abstrahovat od sociálně ekonomických aspektů tohoto procesu. Jak jsme se předsvědčili v nedávné minulosti, slouží taková jednostranná abstrakce konečkonců ke zdůvodnění intelektuálního (byrokratického) elitismu.

Typy a formy vlastnictví

Základem třídních společností je soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Bezprostřední výroba, např. proletář v kapitalismu, je odtržen od věčných podmínek výroby, od výrobních prostředků. Vnitřní

cíle dělníka, prodávajícího svou pracovní sílu, jsou ve službě vnějšmu cíli, tvorbě zisku pro kapitalistu. Dochází k vyvlastnění dělníků z „přirozených“ podmínek práce.

Základem socialistické společnosti je společenské vlastnictví výrobních prostředků. Výrobci, spjatí s určitou sociální strukturou a konkrétním systémem politických institucí, tj. dělnická třída v čele pracujících a s pomocí strany a socialistického státu, řídí výrobu prostřednictvím plánu, využívajíce působení ekonomických zákonitostí. V procesu hospodaření (produkčního mobilizování výrobních prostředků věcných i lidských, jak říká Lipiňski) hrají významnou roli speciálně organizované skupiny, výrobně hospodářské jednotky, podniky.

Klasikové marxismu-leninismu zdůrazňovali náročnost procesu překonání soukromého vlastnictví a konkrétně upozorňovali, že je možné zrušit je teprve za existence velkopřemyslu. Lenin zdůrazňoval, že je třeba „skutečně zespolečenštit výrobu“, zvýšit produktivitu práce a zavést nejprísnější a všeobecnou evidenci a kontrolu výroby a rozdělování atd. [19 : 233].

Problém konkrétního rozvoje socialistického vlastnictví se stal předmětem diskusí i spekulací v nedávných letech také v Československu. Mnozí autoři zneužívali kritiky zjednodušeného právního pojetí procesu přivlastňování k tomu, aby zaútočili proti vlastnictví v jeho státní formě. V jejich pojetí se objevoval svérázný ekonomismus, který znevažoval dosah politických i právních opatření („odtržených“ od zralosti ekonomických podmínek) a současně abstraktním pojetím výrobních sil snižoval socialismus na (či pod) úroveň současných kapitalistických zemí.²⁰

Ztotožnění socialistických výrobních vztahů s právním aktem vykonávaným socialistickým státem je jistě povrchní. Současně je však třeba si uvědomit, že teprve komunismus úplně překonává možnosti všech dosavadních způsobů ovládání výrobních prostředků, tj. umožňuje dělnické třídě ovládnutí úhrnu výrobních sil spolu s úplným rozvojem jejích vlastních schop-

²⁰ „Podstatná změna,“ jak psal Bálek „se ovšem může uskutečňovat jen postupnou a soustavnou přeměnou výrobních sil. Spolu s ní se budou rozvíjet

i prvky komunismu v soustavu komunistických výrobních vztahů“ [23 : 50].

ností.²¹ Pro tuto okolnost nelze však snižovat úroveň kvalitativního převratu, k němuž v procesu přivlastňování rozhodujících podmínek za socialismu dochází.

Revizionismus se projevoval mj. ve formulacích, které znárodnění degradovaly na „pouhé znárodnění“ [37 : 284] a naopak vyzdvihlo ekonomisticky „tvrdou“ logiku výrobních sil v jejich zúženém a posunutém smyslu. Znárodněním se nevytváří socialistické vlastnictví v ekonomicky konečné podobě: otevírá se však významný prostor pro možnost a konečkonců *nezbytlost* prohlubování vztahů mezi bezprostředním výrobcem a základními podmínkami výroby, pro reálné přibližování výrobců tomuto procesu, jak bylo vyjadřováno např. heslem „Každý hospodářem na svém pracovišti“ a v mnoha jiných formách. Toto prohlubování probíhá na celkově nové *ekonomické*, nikoli pouze právní či politické úrovni.

I za socialismu se sice *může* vyskytovat rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy, avšak, jak uvádí právem Maškov, systém výrobních vztahů *vcelku* za socialismu nezaostává, neboť existuje koncentrované vyjádření v kvalitativně nové ekonomické podobě přivlastňování, pro niž se vytvořily předpoklady a současně stimuly v právním a politickém procesu.

O. Šik a další autoři tvrdili, že práce za socialismu nemá *v podstatě* bezprostřední společenský charakter, tj. odtrhávali proces zespolečenštění od zespolečenštění výrobních prostředků. Tvrdili, že i za socialismu se prosazuje ekonomické oddělení socialistických podniků, tj. nezbytnost skupinového vlastnictví, jehož přeskakováním v podobě zestátnění (znárodnění) byl prostý člověk zbaven možnosti tvůrčího řízení hospodářství, takže má „ve skutečnosti nesmírně daleko ke skutečné moci nad reálným bohatstvím“ [38 : 1281].

Ve skutečnosti má práce v podstatě již bezprostředně společenský charakter, je zprostředkována zákonitostí plánovitého a proporčního rozvoje a uvědomělou plánovací činností státu, jenž zprostředkuje vůli dělnické třídy (formulovanou za pomoci strany). Členové socialistické společnosti jsou rovnoprávními spoluvlastníky

společenských výrobních prostředků „nikoli jako samostatné ekonomické subjekty, nýbrž jen jako členové této společnosti ... každý je vlastníkem výrobních prostředků jen proto a jen potud, pokud jsou jimi všichni ostatní. V tom se projevuje hlavní rozpor společenského vlastnictví,“ jak píše Z. Hába, „rozpor mezi jednotlivcem a společností, a současně se tím i řeší“ [25 : 845]. Nejde ovšem o rozpor abstraktního jednotlivce a společnosti, ale o vztah sociálně třídně orientovaného individua k vlastnictví.

Socialistické vlastnictví tedy nevzniká „naráz“, vznikají však jeho podstatná určení. Prohlubuje se a upevňuje tou měrou, jak se daří prosazovat zájmy a potřeby společnosti prostřednictvím kontroly nad výrobou, rozdělováním, směnou a spotřebou, jak se tyto zájmy společnosti konkretizují prostřednictvím hegemonie dělnické třídy a vedoucí úlohy strany, prostřednictvím státu jako nástroje k realizaci těchto ekonomických procesů. Socialismus může zvítězit nad kapitalismem jen zvýšením organizovanosti práce, tj. vyšší produktivitou práce, jež obsahuje sociálně ekonomický a ekonomicko-technický moment [19 : 252].

Škaratan osvědčil vědeckou i politickou strážlivost, když konstatoval, že neexistuje úplná rovnost v reálném procesu přivlastňování v různých fázích a sférách výrobního cyklu [39 : 42]. V. I. Lenin, jak známo, spojoval komunismus s faktickou rovností, tj. nikoli pouze s rovností ve vztahu k ovládání výrobních prostředků, ale i s rovností práce, s rovností mzdy. Socialistické výrobní vztahy (včetně dělby a koordinace práce) vylučují antagonistické rozpory a vykořisťování, ale předpokládají sociálně ekonomické odlišnosti a faktickou nerovnost, spjatou mj. i s nezralostí materiálně technické základny [27 : 300–313].

Základním výrazem faktických sociálně ekonomických nerovností jsou za socialismu právě spřátelené třídy, rozdíly různě kvalifikované a složité práce, rozdíly mezi duševní a fyzickou prací, mezi městem a vesnicí atd. Faktické sociálně ekonomické nerovnosti se spojují s biologickými, geografickými, politickými, ideologickými

²¹ „Sociální revoluce sama o sobě (?) nemění lidí, nevytváří nové výrobní vztahy,“ píše např. Lipliški, „ty vyplývají z rozvoje výrobních sil, urychlovaného v nových podmínkách vlastnictví, při vědomém

plánování rozvoje hospodářství“ [29 : 28]. Domníváme se, že takové tvrzení je nepřesné, neboť odtrhuje proces revoluce od jeho základního obsahu, změny povahy vlastnictví i v *ekonomickém* smyslu.

jsou také národnostními rozdíly. Do popředí jsou často stavěny rozdíly profesionální. Například ve vnitřní diferenciaci dělnické třídy se ve výzkumech dosud klade hlavní důraz na profesi, kvalifikaci, příjem, případně na diferencující vliv zejména maloburžoazních přežitků. Ostatní možnosti jsou k velké škodě výzkumů využívány dosud nepatrně. Kritérium profese je však významným kritériem jen v souvislosti s kritériem vlastnickým, třídním. Obecný typ sociálně profesionální struktury odpovídá třídnímu typu [40 : 156, 157]. Základem vnitřní diferenciacie dělnické třídy je tedy sociálně ekonomická nestejnorodost práce spjatá s konkrétní povahou přivlastňování a projevující se v kvalifikačně profesionálních rozdílech.

Při budování rozvinuté socialistické společnosti se otevírá cesta k plnému využívání ekonomických zákonitostí nového typu, k aktivnímu působení subjektivního faktoru. V té souvislosti je významný problém, jak zajistit, aby skutečně rozhodoval kolektivní vlastník [35 : 838], aby byl omezen vliv přílišného, byrokratického centralismu. Politické orgány, tj. stát dělnické třídy a strana dělnické třídy, vystupují jako garant i výrazný nositel celospolečenské angažovanosti, tj. socialistického vlastnictví. Tento proces má demokratickokentralistickou povahu.

V letech krize byly některé rysy byrokratickokentralistické deformace tohoto principu užity jako východisko ke kritice syndikalistické a byly vytyčeny požadavky skupinového vlastnictví. Požadavek „podnikového vlastnictví“ je nesporným útokem proti leninskému pojetí vlastnictví, proti pojetí dialektickomaterialistickému. Je koneckonců poplatný liberalisticko-pluralistickým konceptům buržoazní ideologie.

Socialistický podnik měl v „racionálních“ ekonomických procesech upevnit své postavení základního subjektu hospodaření pomocí nejširší ekonomické integrace. „Na bázi smluvní“ měly vzniknout „vyšší podnikatelské činnosti“ až po vlivné ekonomické centrum, „disponující celospolečenským fondem rozvoje národního hospodářství“ [26 : 489]. Prostředky tohoto centra by byly odděleny od státního rozpočtu a používány podnikatelským způsobem. Namísto jednotné státní podnikatelské činnosti by došlo „k vrstvení různých subjektů společenské podnikatelské

činnosti“. Knapp a Stuna doporučovali netrvat na koncepci státního vlastnictví „jako jediné právní formy“ [26 : 491] přesně v duchu Šika a s výslovným odvoláním na jeho pojetí vlastnictví.

Rozvoj socialistického vlastnictví, rozvoj výroby materiálních statků vyžaduje trvalé prohlubování procesů demokratizace v hospodářství. Jeho smyslem je trvale zvyšovat podíl výrobců a jiných pracovníků na řízení výrobních prostředků, na jejich efektivním využívání. Rozvinutí tohoto procesu je možné pouze tehdy, jestliže bude i nadále posilován proces „politizace“ ekonomické sféry, tj. jestliže budou ještě efektivněji řešeny problémy ekonomické za prohlubující se účasti nejrůznějších dalších sociálních činností, za účasti zprostředkované politikou, státem. Ekonomické problémy mají pouze *relativně* autonomní svébytnost. Ovlivňují podstatně celou společnost a jsou řešitelné jen prostřednictvím nejrůznějších stránek společenských aktivit. Aktivitu žádoucího společenského typu jsou usměrňovány i vyvolávány vedoucí politickou silou naší společnosti, Komunistickou stranou Československa.

Závěr

HLUBOKÉ OSVĚTLENÍ problémů přivlastňování základních výrobních podmínek, zvláště výrobních prostředků, pracovníkem v rámci konkrétního historického výrobního způsobu (zejména socialistického) je jednou ze základních podmínek exaktnějšího postižení sociálně třídních procesů, a to i v rozvinuté socialistické společnosti.

Základní nedostatky dosavadního přístupu spočívají v abstraktním pojetí přivlastňování, v nepostižení rozhodujícího významu přivlastňování výrobních prostředků, v nedialektickém pojetí úlohy věcných, látkových prvků v procesech přivlastňování (lidé v roli výrobců rozvíjejí vlastnické vztahy s určitým dosahem pro vztah k věcem a prostřednictvím vztahu k věcem), v mechanickém ztotožňování vlastnických vztahů s úhrnem rozhodujících stránek výrobních vztahů, v mechanickém oddělování vlastnických vztahů od úhrnu rozhodujících stránek výrobních vztahů, v popírání závažného vlivu specifické povahy přivlastňování výrobních

podmínek (zejména výrobních prostředků) na povahu základních stránek výrobních vztahů a na proces formování a rozvoje třídně sociální struktury, ve ztotožňování sociálně ekonomických procesů přivlastňování s právním pojetím vlastnictví, v opomíjení vnitřní rozpornosti procesu přivlastňování výrobních prostředků v rámci socialistického vlastnictví výrobních prostředků.

Metodologické a teoretické zpřesnění reálné povahy procesu přivlastňování v socialistické společnosti může být pro společenské vědy značným přínosem. Revizionisté dospívali ke dvěma krajnostem. Pod záminkou bezrozporné povahy socialistického vlastnictví (opírajíce se mj. o právní normativismus) zdánlivě vyzdvihovali socialistickou kvalitu těchto vztahů, avšak jen proto, aby se mohli vyhnout jejich osvětlení a fakticky je degradovat na „pouhé“ vlastnictví. Současně se objevovala druhá krajnost — nihilistická skepse vůči socialistickým podobám procesu přivlastňování, maloburžoazně anarchistická kritika úlohy sociálně politických, státních a jiných zprostředkujících článků v tomto procesu a utopická, anarchosyndikalistická tvorba receptů na přímé, skupinové podoby přivlastňování v podobě abstraktně koncipovaných „samospřáv“.

Reálné osvětlení složitého procesu přivlastňování výrobních podmínek pracujícími v socialistické společnosti má tedy značný vědecký, ale také politický a ideologický význam. V sociologii se v posledních letech věnuje značná pozornost sociální struktuře, zejména struktuře sociálně třídní, vnitřnímu rozvrstvení dělnické třídy i inteligence atd. Ukazuje se však, že děla práce, charakter práce, kvalifikace a vzdělání, profese, odměňování atd. jako závažná kritéria diferenciací dělnické třídy a vrstev pracujících nemohou být exaktně zkoumány, nebude-li velice náročně a střízlivě zároveň posouzen celkový proces přivlastňování výrobních podmínek, v nichž se tyto procesy odehrávají.

Analýza procesů přivlastňování patří k hlavním úkolům sociologie a dalších společenských věd. K jejich zkoumání je třeba uplatnit řadu metodologických nástrojů, zejména monistický princip dialektického materialismu. Lze je však zkoumat i empirickými postupy, zejména v ro-

vině objektivních vztahů a funkcí, ale i v rovině chování, postojů, mínění. Ukazatel místa pracovníka v procesu přivlastňování výrobních podmínek je velice závažným momentem jeho třídně sociálního statusu.

Literatura

- [1] Marx, K.—Engels, B.: *Spisy*, sv. 1. Praha, SNPL 1956.
- [2] Marx, K.—Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- [3] Marx, K.—Engels, B.: *Spisy*, sv. 4. Praha, SNPL 1958.
- [4] Marx, K.—Engels, B.: *Spisy*, sv. 13. Praha, SNPL 1963.
- [5] Marx, K.—Engels, B.: *Spisy*, sv. 20. Praha, SNPL 1966.
- [6] Marx, K.: *Kapitál*, 1. Praha, SNPL 1954.
- [7] Marx, K.: *Kapitál*, III/1. Praha, SNPL 1956.
- [8] Marx, K.: *Kapitál*, III/2. Praha, SNPL 1956.
- [9] Engels, B.: *Antidühring*. Praha, Svoboda 1952.
- [10] Marx, K.—Engels, B.: *Vybrané spisy*, sv. I, II. Praha, Svoboda 1950.
- [11] Marx, K.: *Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*. Praha, 1961.
- [12] Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*, I. Praha, Svoboda 1971.
- [13] Marx, K.: *Dopisy o Kapitálu*. Praha, Praha, SNPL 1957.
- [14] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 1. Praha, Svoboda 1951.
- [15] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 2. Praha, Svoboda 1952.
- [16] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 13. Praha, SNPL 1956.
- [17] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 14. Praha, SNPL 1958.
- [17a] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 15. Praha, SNPL 1958.
- [18] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 20. Praha, SNPL 1959.
- [19] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 27. Praha, SNPL 1962.
- [20] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 30. Praha, SNPL 1955.
- [21] Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 33. Praha, SNPL 1962.
- [22] *Leninský sborník XI*. Cit. podle I. M. Mračkovské: *Od revizionismu ke zradě*. Praha, Mladá fronta 1971.
- [23] Bálek, S.: *Výrobní síly, výrobní vztahy, vlastnictví*. Praha, Ideologické oddělení ÚV KSČ pro potřeby VUML 1965.
- [24] Fišer, D.: *Vlastnictví, rozhodování, plánování*. Nová mysl, 1970, č. 8, s. 1139.
- [25] Hába, Z.: *Některé problémy společenského vlastnictví za socialismu* (diskuse). Nová mysl, 1970, č. 6, s. 843—853.
- [26] Knap, K.—Stuna, S.: *Podnik a vlastnictví*. Nová mysl, 1968, č. 4, s. 484 an.
- [27] Kronrod, J. A.: *Zakony političeskoj ekonomii socializma*. Moskva, 1966.
- [28] Lange, O.: *Ekonomia polityczna*. Warszawa, Sv. I. 1959.

- [29] Lipiński, E.: *Karol Marks i zagadnienia współczesności*. Warszawa, PWN 1971, 2. wyd.
- [30] Machonin, P.: *Teze pro I. celostátní konferenci čs. sociologů*. Bedřichov, 22.—26. listopadu 1966.
- [31] Machonin, P. a kol.: *Sociální struktura socialistické společnosti*. Praha, Svoboda 1967.
- [32] Machonin, P. a kol.: *Změny v sociální struktuře Československa a dynamika sociálně politického vývoje*. Materiály lektorské skupiny sociologie. Praha, srpen 1966.
- [33] Maškov, A. P.: *O strukture socialnoproizvoditel'nykh otnošenij i specifiike ich razvitiia*. Problemy istoričeskogo mat'erializma. 1, Leningrad, Izdatel'stvo Len. universiteta 1971.
- [34] Mračková, I. M.: *Od revizionismu ke zradě*. Praha, Mladá fronta 1971.
- [35] Oliva, F.: *O kategorii vlastnictví*. Nová mysl, 1971, č. 3, s. 463—474.
- [36] Oliva, F.: *Kategorie politické ekonomie a jejich význam*. Nová mysl, 1970, č. 6, s. 833—842.
- [37] Šik, O.: *Ekonomika, zájmy, politika*. Praha, NPL 1968, s. 588.
- [38] Šik, O.: *Konstanty socialismu*. Nová mysl, 1968, č. 9—10, s. 128 an.
- [39] Škaratan, O. I.: *Problemy socialnoj struktury rabočego klassa* (istoriko-sociologičeskoe issledovanie). Moskva, Izd. Mysl 1970.
- [40] Wiatr, J. J.: *Společnost. Úvod do systematické sociologie*. Praha, SPN 1968.
- [41] Zdravomyslov, A. G.: *Rabočij klass v uslovijach razvitojgo socializma*. Kommunist 1971, č. 13, s. 26 an.

Резюме

Форманек М.: Социология и проблема собственности

Проблемы присвоения работником условий производства, особенно средств производства, в пределах конкретного исторического способа (особенно социалистического) производства опять в центре внимания политической экономики. Меньше внимания им пока уделяется в социологии и в научном коммунизме, хотя их глубокое освещение является одним из основных условий более точного выражения социально-классовых процессов, даже и в развитом социалистическом обществе.

Основные недостатки нынешнего подхода заключаются в следующем: в абстрактном понимании присвоения; в непонимании решающего значения присвоения средств производства; в недialeктическом понимании роли материальных, вещественных элементов в процессах присвоения (люди в роли производителей развивают имущественные отношения с определенным значением для отношения к вещам и посредством отношения к вещам); в механическом отождествлении отношений собственности и общей суммы решающих сторон производственных отношений, в механическом отделе-

нии отношений собственности от общей суммы решающих сторон производственных отношений; в отрицании серьезного отражения специфического характера присвоения условий производства (особенно средств производства) в характере основных сторон производственных отношений, в процессе формирования и развития классово-социальной структуры; в отождествлении социально-экономических процессов присвоения и правового понимания собственности; в упущении наличия влутренней противоречивости процесса присвоения средств производства в рамках социалистической собственности на средства производства.

Социология, научный коммунизм и политическая наука значительно могут получить от методологического и теоретического уточнения реального характера процесса присвоения в социалистическом обществе. Ревизионисты приходили к двум крайностям: под предлогом подчеркивания не содержащего противоречий характера социалистической собственности (опираясь, кроме прочего, на правовой нормативизм) они на вид подчеркивали социалистическое качество этих отношений, но только с той целью, чтобы избежать их освещения и фактически умалить их значение до значения одной только собственности. Одновременно появлялась вторая крайность, т. е. ингилистический скепсис по отношению к социалистическим формам процессов присвоения, мелкобуржуазная критика роли социально-политических, государственных и других опосредствующих звеньев в этом процессе и утопическая, анархосиндикалистская формулировка рецептов на непосредственные, групповые формы присвоения трудящимися условий производства в виде абстрактно понятых самоуправлений.

Реальное освещение сложного процесса присвоения трудящимися условий производства в социалистическом обществе имеет, следовательно, большое научное, но также политическое и идеологическое значение. В социологии в последние годы значительное внимание уделяется социальной структуре, особенно структуре социально-классовой, влутреннему расслоению рабочего класса и интеллигенции и т. д. Однако оказывается, что проблемы разделения труда, характера труда, квалификации и образования, оплаты и т. д., как важного значения критерии дифференциации рабочего класса и слоев трудящихся, не могут точно изучаться, если очень требовательно и одновременно очень трезво не обсудить общий процесс присвоения условий производства, при которых эти процессы происходят.

Анализ процессов присвоения относится к основным теоретическим задачам социологии и других общественных наук. Для изучения этих процессов надо использовать ряд методологических орудий, особенно диалектический принцип диалектического материализма. Однако их возможно изучать также при помощи эмпирических приемов, особенно в плоскости объективных отношений и функций, но и в плоскости поведения, позиций, суждений. Показатель места работника в процессе присвоения производства является очень важным моментом его классово-социального статуса.

Summary

Formánek M.: Sociology and Ownership

Problems of appropriating production conditions and particularly production means by the worker within the framework of a concrete historical mode of production (esp. the socialist one) are again in the centre of interest of political economy. So far, they have been given less attention in sociology and in scientific communism in spite of the fact that their deep elucidation represents one of the basic conditions of a more exact comprehension especially of social-class processes even in a developed socialist society.

The basic defects of the present approach lie in the abstract conception of appropriation, in failing to comprehend the decisive significance of appropriating the means of production, in the non-dialectical conception of the role of material, objective elements in the processes of appropriation (individuals in the role of producers develop ownership relations with certain consequences for the relation to things and by means of the relation to things), in the mechanical identification of ownership relations with the entirety of the decisive aspects of production relations, in the mechanical separation of ownership relations from the entirety of the decisive aspects of production relations, in negating the relevant influence of the specific nature of appropriating the production conditions (in particular the production means) upon the nature of the substantial aspects of production relations and upon the process of forming and developing the class-social structure, in identifying the socio-economic processes of appropriation with the legal conception of ownership, in neglecting the intrinsic contradictoriness of the process of the appropriation of the means of production within the framework of the socialist ownership of these means.

Sociology, scientific communism and political science may derive considerable profit from making the real nature of the process of appropriation in the socialist society methodologically and theoretically more precise. Revisionists arrived at two extremes: under the pretext of a non-contradictory

nature of socialist ownership (one of their bases was legal normativism), they seemed to emphasize the socialist quality of these relations — but only with the aim to avoid their elucidation, and actually to degrade them to “mere” ownership. At the same time, the other extreme made itself evident: nihilistic scepticism as regards the socialist forms of appropriation processes, the petty bourgeois, anarchist criticism of the role of socio-political, state and other mediating factors in this process, and a utopian, anarchist-sindicalistic creation of prescriptions for direct, group forms of the appropriation of production conditions by the workers in the form of abstractly conceived “self-governments”.

Thus it goes without saying that the realistic elucidation of the complex process of appropriating production conditions by the workers in the socialist society is of considerable scientific, political and ideological significance. In the sociology of the recent years, considerable attention has been paid to social structure, especially to the social-class structure, to the inner stratification of the working class and the intelligentsia, etc. Yet it is becoming clear that the problems of the division of labour, character of work, qualification and education, profession, remunerations, etc. as relevant criteria of the differentiation of the working class and working strata cannot be exactly examined unless the entire process of appropriating the production conditions in which these processes are taking place is simultaneously subjected to a very exacting and objective evaluation.

The analysis of the processes of appropriation is one of the main theoretical tasks of sociology and other social sciences. Their investigation requires a number of methodological tools, especially the monistic principle of dialectical materialism. However, they may be investigated also by applying empirical procedures, particularly on the level of objective relations and functions, but also on the level of behaviour, attitudes, opinions. The indicator of the place of the worker in the process of the appropriation of production conditions is a most relevant moment of his class-social status.